

Janus, Tomasz

Agresja - zaprzeczenie idei fair play czy element sportowej rywalizacji?

Warszawskie Studia Pastoralne 13, 33-50

2011

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych oraz w kolekcji mazowieckich czasopism regionalnych mazowsze.hist.pl.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

MGR TOMASZ JANUS*

AGRESJA – ZAPRZECZENIE IDEI FAIR PLAY CZY ELEMENT SPORTOWEJ RYWALIZACJI?

„Bartek wygląda jakby był na jakiejś wojnie. Ma dziurę z tyłu nogi pod kolanem. Na łydce pękła zaś mu żyła.”

Trener Legii Warszawa Jan Urban o stanie zdrowia Bartłomieja Grzelaka po meczu 9. kolejki ekstraklasy z Jagiellonią Białystok, 3 października 2009 r.

Bójki hokeistów, nokauty bokserów, zerwane ścięgna piłkarzy, skręcone nogi koszykarzy, poobijani piłkarze ręczni – tak często kończą się zawody sportowe. Elementem łączącym wymienione zdarzenia jest agresja. To ona, połączona z chęcią wygranej, popycha sportowców do przekraczania zasad szlachetnej rywalizacji. To agresja powoduje, że częstokroć w zapomnienie idą zasady fair play.

* **Autor** jest doktorantem Sekcji Teologii Pastoralnej na Uniwersytecie Kardynała Stefana Wyszyńskiego, gdzie przygotowuje doktorat o zjawisku agresji w widowisku sportowym. Ukończył Wydział Teologiczny UKSW ze specjalizacją Edukacja Medialna i Dziennikarstwo pracą pt. „Przemiany w środowisku kibiców sportowych w świetle publikacji prasowych w latach 2001–2007.” oraz Wydział Filozofii Chrześcijańskiej UKSW na kierunku Psychologia pracą pt. „Efektywność autoprezentacji u mężczyzn o różnym poziomie lęku społecznego w sytuacji uzyskiwania aprobaty lub dezaprobaty ze strony partnera interakcji.”

Od 2008 r. publikuje artykuły naukowe w czasopiśmie naukowym „Warszawskie Studia Pastoralne”.

Jego artykuły i zdjęcia o tematyce sportowej publikowały „Gazeta Wyborcza”, „Metropol”, „Metro”, „Magazyn Futbol”, „Echo Miasta”, „Nasza Legia”, „Fakt”, serwis www.legialive.pl oraz e-magazyn „Legioniści”.

Tylko czy aby na pewno? A może agresja jest nieodłącznym elementem sportowej rywalizacji, który wynika z samej natury sportu? Bo w sporcie zawodowym przecież zawsze chodzi o wygraną.

Zanim zajmiemy się poszukiwaniem odpowiedzi na pytanie postawione w tytule, musimy dokładnie zdefiniować interesujące nas terminy, czyli agresję i fair play. Tu pojawiają się jednak problemy, bo obydwa pojęcia są nieco odmiennie definiowane przez poszczególnych badaczy. Szczególnie wiele problemów może nastręczać pojęcie agresji, które można rozważać na co najmniej kilku płaszczyznach.

1. Agresja i jej przyczyny

Płaszczyznę językową ukazują nam „Słownik języka polskiego”, który mianem agresji określa „wrogie, zaczepne zachowanie się oraz silne negatywne emocje wywołujące takie zachowanie¹”. W „Słowniku wyrazów obcych” znajdujemy wyjaśnienie, wg którego pojęcie agresji pochodzi od łacińskiego *aggressio* i oznacza „zbrojną napaść jednego państwa na drugie lub zachowanie się zmierzające do wyłączenia niezadowolenia lub gniewu na osobach lub rzeczach²”.

Psychologiczne ujęcie terminu agresji jest bardziej rozbudowane. „Słownik Psychologiczny” informuje, że jest to „wszelkie działanie (fizyczne lub słowne), którego celem jest wyrządzenie krzywdy fizycznej lub psychicznej – rzeczywistej bądź symbolicznej – jakiejś osobie lub czemuś, co ją zastępuje³”. Podobną definicję przytacza Eliot Aronson, który działaniem agresywnym określa „zamierzone zachowanie mające na celu spowodowanie cierpienia fizycznego

¹ <http://sjp.pwn.pl/lista.php?co=agresja> (dostępne: styczeń 2011 r.)

² Praca zbiorowa, *Słownik wyrazów obcych PWN*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa, 1978, s. 12.

³ W. Szewczuk (red), *Słownik Psychologiczny*, Wiedza Powszechna, Warszawa, 1985, s. 11.

lub psychicznego⁴”. Takie definiowanie agresji Aronson przypisuje psychologom społecznym. Sam bardziej wyczerpująco definiuje ten termin. Zgodnie z jego poglądami agresja to „zamierzone działanie mające na celu wyrządzenie krzywdy lub spowodowanie przykrości. Działanie to może być fizyczne lub słowne. Jest ono agresją niezależnie od tego, czy osiąga swój cel, czy nie⁵”. U Aronsona kluczową rolę w zrozumieniu pojęcia agresji odgrywa więc intencja. To właśnie ona decyduje czy dany akt jest agresją czy nie.

W innym ujęciu za agresję może być uznawane „łamanie przyjętych zasad i norm współżycia społecznego, które zostało wypracowane w czasie doświadczeń historycznych⁶”. Tak rozumiana agresja „ (...) jest możliwa także wtedy, kiedy atakujący nie ma bezpośredniej styczności z ofiarą⁷”.

Tak jak istnieją różne definicje terminu agresja, tak również istnieje wiele podziałów interesującego nas zjawiska. Rodzaje agresji wymienia Leonard Berkowitz. Wyróżnia on agresję wroga i agresję instrumentalną. Pierwsza to akt agresji wynikający z uczucia gniewu i mający na celu zadanie bólu oraz spowodowanie obrażeń fizycznych. W przypadku drugiej także występuje zamiar wyrządzenia krzywdy drugiej osobie, lecz służy jako środek do osiągnięcia celu innego niż zadanie bólu⁸.

Inną klasyfikację rodzajów agresji podaje Buss. Uważa on, że trzeba odróżnić agresję, która jest skłonnością do atakowania innych ludzi bezpośrednio lub pośrednio, słownie lub fizycznie od wrogości. Ta wyraża się zaś w słowach i negatywnych sądach o innych ludziach⁹.

⁴ E. Aronson, *Człowiek istota społeczna*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa, 2004 s. 235.

⁵ Tamże. s. 236.

⁶ A. Gorący, *Widowisko sportowe – studium agresji*, w: *Roczniki Naukowe AWF*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa, 1992, s. 129.

⁷ Tamże, s. 129.

⁸ L. Berkowitz, *Aggression*, McGraw-Hill. Nowy Jork, 1993.

⁹ A. H. Buss, *The Psychology of Aggression*, J. Wiley, New York, 1961, za: J. Supiński (red), *Agresja a kultura fizyczna*, Wydawnictwo Akademii Wychowania Fizycznego we Wrocławiu, Wrocław, 2005, s. 10.

Już samo zdefiniowanie występującego dość powszechnie w życiu codziennym terminu agresja dostarcza nam problemów. Jeszcze większe trudności wiążą się z ustaleniem przyczyn agresji i agresywnego zachowania ludzi. W psychologii problemem tym zajęli się wielcy tej dziedziny łącznie z Zygmuntem Freudem na czele. Twórca psychoanalizy uważał, że ludzie rodzą się z dwoma instynktami. Instynktem życia (Eros) i instynktem śmierci (Thanatos). To właśnie ten drugi ma być przyczyną agresywnych działań. Jak określił to Freud instynkt ten działa w każdej żywej istocie. Dąży zaś do jej zniszczenia i do sprowadzenia życia do stanu początkowego, czyli materii nieożywionej¹⁰. W przypadku niewyładowania owej złej energii, będzie się ona kumulować w organizmie, co może w konsekwencji doprowadzić do choroby psychicznej lub skrajnej formy gwałtu. Rola społeczeństwa sprowadza się zaś do kontrolowania tego instynktu i pomaganiu człowiekowi w przekształceniu go na możliwe do zaakceptowania i użyteczne zachowania.

Badacze dowodzą, że agresja występuje powszechnie nie tylko u ludzi, ale wśród większości kręgowców. Ma ona wartość pozwalającą na przetrwanie. Dlatego też u prawie wszystkich organizmów ukształtowały się silne mechanizmy hamujące. Tłumią one agresję, gdy jest to w ich interesie. O tym czy dane zwierze przejawia agresję, decydują jego wcześniejsze doświadczenia społeczne oraz specyficzny kontekst społeczny, w jakim zwierze się znajduje¹¹. W przypadku ludzi sytuacja społeczna ma dużo większe znaczenie niż u zwierząt. Spowodowane jest to złożonością naszych interakcji społecznych. Berkowitz sugeruje, że ludzie mogą mieć wrodzoną tendencję do reagowania na pewne prowokacyjne bodźce, zaatakowaniem sprawy. Od złożonego wzajemnego oddziaływania między wewnętrznymi tendencjami, różnymi wyuczonymi reakcjami hamującymi oraz

¹⁰ S. Freud, *Poza zasadą przyjemności*, Wydawnictwo Naukowe PWN, 1997, Warszawa.

¹¹ R.K. Lore, L.A. Schulz, *Control of human aggression*, w: *American Psychologist*, 1993, 48, s. 16-25.

szczególным charakterem sytuacji społecznej, zależy czy owa skłonność rzeczywiście przejawia się w zachowaniu zewnętrznym¹².

Opierając się na powyższych danych Aronson stwierdza, że agresywność u ludzi niemal na pewno ma komponent instynktowny. Błędem byłoby jednak stwierdzenie, że przyczyną agresji jest tylko i wyłącznie instynkt. Także czynniki społeczne i sytuacyjne mogą wywoływać agresję¹³. Jakie są więc inne przyczyny agresji?

Systematykę przyczyn agresji przedstawia Aronson. Zalicza do nich¹⁴:

- Przyczyny neurologiczne i chemiczne – występowanie agresji związane jest z okolicą znajdującą się w korze mózgowej zwanej jądrem migdałowatym. Drażnienie go prądem elektrycznym powoduje wściekłość nawet u osób łagodnych. Zablockowanie aktywności neuronowej tej okolicy skutkuje łagodnością także u osób agresywnych.
- Testosteron – badania Jamesa Dabbsa wykazały, że poziom testosteronu jest wyższy u więźniów skazanych za przestępstwa z użyciem przemocy, niż u więźniów, którzy podczas popełnienia przestępstwa nie stosowali przemocy. Także inne badania dowodzą, że testosteron wpływa na agresywność. Ponieważ poziom tego hormonu jest wyższy u mężczyzn niż u kobiet, to właśnie oni są bardziej agresywni. Pogląd ten potwierdzają także socjobiologowie, którzy uważają, że mężczyźni z natury są bardziej agresywni niż kobiety szczególnie, gdy chodzi o przemoc seksualną¹⁵.
- Alkohol – nawet samodzielne obserwacje codzienności potwierdzają związek alkoholu z agresją. Duża część bójek, rozbojów

¹² L. Berkovitz, *Agression...*

¹³ E. Aronson, *Człowiek istota...*, s. 241.

¹⁴ Tamże, s. 249-253.

¹⁵ W. Łukaszewski, *Psychologiczne koncepcje człowieka*, w: J. Strelau (red.), *Psychologia. Podręcznik akademicki. Podstawy psychologii*, t. 1, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk, 2003, s. 82.

i napaści dokonywana jest pod wpływem właśnie alkoholu. Potwierdzają to także dane policyjne¹⁶. Spożywanie alkoholu nie jest jednak jednoznaczne z zachowaniem agresywnym. Ma on raczej działanie rozhamowujące, tzn. redukuje społeczne zahamowania i sprawia, że stajemy się mniej ostrożni niż zwykle i pozwalamy sobie na zachowania nie akceptowane społecznie.

- Ból i dyskomfort – zaliczane są do głównych czynników poprzedzających wystąpienie agresji. Zwierzę, które doświadcza bólu i nie może uciec z miejsca, gdzie go to spotyka, prawie zawsze atakuje. Przyczyną agresji może być nie tylko ból, ale także inne rodzaje dyskomfortu cielesnego. Próg aktywacji agresywnego zachowania może być obniżony także przez takie czynniki zewnętrzne, jak wilgotność, upał, zanieczyszczenie powietrza czy przykre zapachy. Szczegółowe badania dowiodły, że do ulicznych zamieszek i rozruchów dochodzi znacznie częściej w dni upalne, niż w dni chłodne¹⁷.
- Frustracja – uważana za główną przyczynę wywołującą agresję. Jeśli jednostka dąży do jakiegoś celu i na jej drodze pojawi się przeszkoda uniemożliwiająca dotarcie do niego, wynikająca stąd frustracja zwiększa prawdopodobieństwo agresywnej reakcji. Dobrze obrazuje to eksperyment Rogera Barkera, Tamary Dembo i Kurta Lewina, w którym dzieci obserwowały atrakcyjne zabawki, ale nie mogły się nimi bawić. Gdy po długim czasie pozwolono im korzystać z tych zabawek, dzieci niszczyły je¹⁸. Potwierdza to pogląd, że frustracja jest większa, gdy cel jest blisko, ale przeszkody uniemożliwiają dotarcie do niego. Pojawienie się przeszkody niespodziewanej lub nieuzasadnionej powo-

¹⁶ S. Pikulski, *Sprawcy zabójstw*, w: *Przegląd Policyjny*, nr 4(40), 1995, s. 56-71.

¹⁷ J.M. Carlsmith. D.A. Anderson, *Ambient temperature and the occurrence of collective violence. A new analysis*, *Journal of Personality and Social Psychology*, 1979, nr 37, s. 337-344.

¹⁸ Barker R. Debbo T. Lewin K, *Frustration and aggression. An experiment with young children*, *University of Iowa Studies in Child Welfare*, 1941, 18, s. 1-314.

duje kolejny wzrost frustracji¹⁹. Jednak frustracja, podobnie jak picie alkoholu, nie zawsze prowadzi do agresji.

Zajmując się agresją w sporcie z listy przyczyn wymienionych przez Aronsona trzeba wykreślić alkohol. Sportowcy, biorący udział w zawodach, jedynie w sporadycznych przypadkach są pod jego wpływem²⁰. Wszystko dlatego, że skutki picia alkoholu nie pomagają w osiąganiu dobrych rezultatów. Sprzyjają natomiast dekoncentracji i nieadekwatnej ocenie wydarzeń na boisku czy hali sportowej. Obniżona zostaje też sprawność sportowca i jego kontrola nad własnym ciałem. Pozostałe przyczyny agresji można uznać za mogące leżeć u podłoża agresywnych zachowań sportowców.

Z badań wynika, że do przyczyn agresji u sportowców dodać należy jeszcze sposób sędziowania, naruszanie zasad gry, grę nie fair i przeszkadzanie w grze²¹.

Analizując przyczyny agresji, warto także zwrócić uwagę na eksperymenty Alberta Bandury, które są już klasycznymi przykładami badań nad agresją i jej przyczynami. Dowodzą one, że dzieci bardzo szybko uczą się agresywnego zachowania od modelu i z dużą łatwością powielają je. Często same wprowadzają też kolejne formy agresji mające na celu pognębienie ofiary²². Związane jest to z teorią społecznego uczenia się, której autorem jest właśnie Bandura.

¹⁹ R. Brown, J. Kulik, *Frustration, attribution of blame, and aggression*, Journal of Experimental and Social Psychology, 1979, nr 10, s. 183-194.

²⁰ Jako ciekawostkę warto przytoczyć tu wypowiedź bramkarza piłkarskiej reprezentacji Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich w latach 1954-1970 Lwa Jaszyna, który na pytanie o tajemnicę swojej dobrej gry odparł: „Papieros w szatni na uspokojenie nerwów, a potem mocny drink na rozluźnienie mięśni”. Por. *Mundial na końcu świata*, Dodatek do dziennika *Rzeczypospolita* z 19.12.2005, s. 11.; S. Szczepiek, *Moja historia futbolu. Tom 1 – świat*, Presspublica sp. z o.o, Warszawa, 2007, s. 85-87.

²¹ A. Gorący, *Fair play przeciwko agresji w sporcie. Badania opinii zawodników i widzów*, w: *Działalność Rady Europy w dziedzinie sportu. Biuletyn Ośrodek Informacji i Dokumentacji Rady Europy*, nr. 2. Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa, 1998.

²² L. Berkowitz, *Skutki obserwowania przemocy*, w: E. Aronson (red.) *Człowiek istota społeczna. Wybór tekstów*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa, 2004, s. 370.

Uważa on, że obserwator uczy się nie tylko określonych zachowań, obserwowanych u modela, ale także zasad leżących u ich podstaw: określonych systemów wartości, sposobów rozwiązywania problemów oraz standardów samooceny²³. Jeżeli dodatkowo agresywne zachowanie przynosi modelowi korzyść (nagrodę) lub nie przynosi negatywnych konsekwencji (kary), to zostaje ono wzmocnione. Tym samym wzrasta szansa na powielenie zachowania modela.

Przenosząc poglądy Bandury na płaszczyznę sportu, można stwierdzić, że jeśli agresywne zachowania sportowców nie są karane, a co więcej są nagradzane (owocują zdobyciem punktu, gola lub uniemożliwieniem tego rywalowi w wyniki swojego agresywnego zachowania) to będą często pojawiały się podczas zawodów sportowych²⁴.

Pozytywne konsekwencje społecznego uczenia się wykorzystywane są w wychowaniu – dzieci wzorują się na rodzicach, nauczycielach itp. Obcowanie z negatywnymi wzorcami może doprowadzać do powstawania agresji. Identycznie jak w przypadku lalki Bobo z badania Bandury. Za taki negatywny wzorzec uczący agresji uznawane są media, ze szczególnym uwzględnieniem telewizji i internetu²⁵. Obaw przed destrukcyjnym wpływem mediów nie ukrywa także Aronson, który przestrzega, że nawet dzieci, które nie są skłonne do agresji, staną się bardziej agresywne, jeśli przez długi czas będą stale karmione filmami pełnymi brutalności i przemocy²⁶.

²³ A. Brzezińska (red.), *Psychologia rozwoju człowieka*, w: J. Strelau, *Psychologia. Podręcznik akademicki. Podstawy psychologii*, t. 1, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk, 2003, s. 273.

²⁴ Osobną sprawą pozostaje zagadnienie zależności sukcesu w sporcie od agresji sportowców rozumianej jako liczba popełnianych fauli. Wbrew narzucającej się opinii, nie zawsze wzrost agresji zapewnia sukces. Por. T. Janus, *Czy gra faul jest drogą do sukcesu w piłce nożnej? Analiza gry uczestników Mistrzostw Świata 2010*, w: *Sport Wyczynowy*, nr 3/535, 2010, s. 34-46.

²⁵ A. Lepa, *Pedagogika mass mediów*, Archidiecezjalne Wydawnictwo Łódzkie, Łódź, 2003, s. 90-95.

²⁶ E. Aronson, *Człowiek istota...*, s. 260.

Widać, że termin agresja obejmuje szerokie spektrum zachowań i może być rozpatrywany pod różnymi względami. Zanim zajmiemy się występowaniem agresji w sporcie, przyjrzyjmy się pojęciu fair play i jego zastosowaniu we współczesnym sporcie.

2. Fair play

Zbadaliśmy już znaczenie terminu agresja oraz przyczyny jej występowania. Pora więc zająć się zagadnieniem, które leży na przeciwnym biegunie wartości występujących w sporcie. Mowa o czystej grze, czyli fair play. Termin czysta gra wydaje łączyć się z odrzuceniem agresji i przemocy w sporcie. Jeżeli coś jest czyste, to nie może uciekać się do brudnych, agresywnych zagrań. To właśnie na wartości fair play bazował odradzający się w XIX w. olimpizm²⁷. Na tej zasadzie, przynajmniej w założeniach, bazuje też cały współczesny sport. Ona jest swoistym fundamentem, na którym opiera się idea sportu, jako szlachetnej rywalizacji. Zanim odpowiemy czy agresja zawsze musi stać w sprzeczności z duchem gry fair, przyjrzyjmy się uważnie samemu pojęciu fair play.

Badacze historii idei fair play dopatrują się jej związków z wątkami czerpanymi z wzorów antycznych i średniowiecznej kultury rycerskiej. Tak jak rycerz nie uciekał się do podstępnych zachowań, tak sportowiec ma walczyć z honorem. Odwołując się do tak dalekich zapożyczeń z historii, źródła nowożytnego etosu sportowego miały wpływać z norm etyki dżentelmeńskiej²⁸. Rywalizacja w duchu fair

²⁷ W utworze *Oda do sportu* napisanym na konkurs literatury zorganizowany w ramach programu igrzysk V Olimpiady 1912 r. w Sztokholmie, Pierre'a de Coubertin, ukrywający się pod pseudonimem G. Hohrod – M. Eschbach, zwracał uwagę na honorowe walory sportu: „O Sporcie, tyś jest honorem! Twoje tytuły wcale nie są warte, gdy nie są zdobyte drogą uczciwą i w duchu pełnej bezinteresowności. Kto doń dochodzi wprzód wywiódłszy w pole swych towarzyszy sam ponosi szkodę: przyłgnie do niego miano niegodnego, gdy się postępek potajemny wyda.” – za <http://www.pkol.pl/pl/pages/display/9538> (dostępne: styczeń 2011 r.)

²⁸ Z. Krawczyk, *Sport w zmieniającym się społeczeństwie*, Wydawnictwo AWF, Warszawa, 2000, s. 55-56.

play miała zagwarantować, że w sytuacji sportowej rywalizacji najważniejszy będzie nie wynik a człowiek, który bierze w niej udział. W innym wypadku przekreślone zostałyby wychowawcze wartości sportu oraz człowieczeństwo sportowców. Zasada fair play miała także gwarantować bezpieczeństwo obu stronom sportowej rywalizacji. Jeżeli zarówno ja, jak i mój przeciwnik, gramy czysto to żadnemu z nas nie stanie się nic złego.

W wydanej w 1974 r. w Paryżu *Karcie Fair Play* znajdujemy wyjaśnienie terminu fair play. Jest to „stała i jednoznaczna rezygnacja z wygranej za wszelką cenę. Jest to postawa wynikająca z wymagania moralnego wobec siebie, ponieważ jej źródłem jest wewnętrzne przekonanie, że zwycięstwo osiągnięte w wyniku oszustwa, błędu sędziego lub dużej niesprawiedliwości losu, nie stanowi prawdziwej wygranej²⁹”.

Jak zauważa Zbigniew Krawczyk tak rozumiane fair play można przedstawić jako zbiór norm. Zaliczają się do nich: bezinteresowne poszanowanie reguł gry, szacunek dla przeciwnika, zachowanie równych szans w walce, niewykorzystanie przewagi losowej, rezygnacja z praktycznych korzyści zwycięstwa oraz minimalizacja cierpień przeciwnika³⁰.

Podobne postrzeżenie idei fair play znajduje się w poglądzie A. Przyłuskiej-Fischer. Uważa ona, że podstawą fair play jest zachowanie sprawiedliwych warunków rywalizacji sportowej. Wyraża się zaś ona w postaci takich zasad moralnych jak przestrzeganie wszystkich reguł gry, bezwzględne podporządkowanie się decyzją sędziego, zachowanie obiektywnie równych warunków rywalizacji, niewykorzystywanie przewagi losowej oraz świadoma rezygnacja z możliwości osiągnięcia nieuczciwego zwycięstwa³¹.

²⁹ *Karta Fair Play*, 1974 za: Z. Żukowska, R. Żukowski, *Spoleczno-wychowawcze wartości fair play w sporcie dla wszystkich*, w: Z. Dziubiński (red.), *Sport jako kulturowa rzeczywistość*, Salezjańska Organizacja Sportowa Rzeczypospolitej Polskiej, Warszawa, 2005, s. 327.

³⁰ Z. Krawczyk, *Sport w zmieniającym się...*, s. 55-56.

³¹ Z. Żukowska, R. Żukowski, *Spoleczno-wychowawcze wartości...*, s.327.

W *Manifeście sportowym* CIEPS-ICSPE z 1964 r. znajdujemy zaś interpretację fair play w trzech wymiarach: formalnym, który stanowi zasadniczy warunek uczestnictwa w grze, sporcie; humanitarny, obejmującym przyjaźń, partnerstwo, szacunek dla rywala, poprawne zachowanie oraz wyeliminowanie z własnego postępowania oszustw, przemocy, przekupstwa i dopingiu; humanistyczny, zakładający traktowanie współzawodnika jako najwyższej wartości społecznej, ludzkiej³².

Idea fair play zajmuje ważne miejsce także we współczesnym sporcie. Międzynarodowy Komitet Olimpijski (MKOl) w *Karcie Olimpijskiej* za swój cel stawia „wspieranie i zachęcanie do propagowania etyki w sporcie, jak również wychowanie młodzieży przez sport oraz kierowanie wysiłków na rzecz zapewnienia, że w sporcie zwycięża duch fair play, a przemoc jest niedopuszczalna³³” oraz „współpracę z odpowiednimi organizacjami publicznymi i prywatnymi oraz władzami, aby sport służył ludzkości i w ten sposób propagować budowanie pokoju³⁴”

Podobne szczytne myśli znajdują się w statucie Międzynarodowej Federacji Piłki Nożnej (FIFA). Za swój cel stawia sobie ona, m.in. globalne promowanie piłki nożnej, mając na względzie jej jednoczące, edukacyjne, kulturalne i humanitarne wartości. Mają być one promowane szczególnie wśród młodzieży³⁵. Każda osoba i organizacja należąca do FIFA jest zaś zobowiązana do przestrzegania jej statutu, przepisów oraz zasad fair play³⁶.

Do nauczania etycznych wartości odwołuje się w swoim statucie także Międzynarodowe Stowarzyszenie Federacji Lekkoatletycz-

³² Tamże. s. 325.

³³ Międzynarodowy Komitet Olimpijski, *Karta Olimpijska*. Wersja obowiązująca od 7 lipca 2007. rozdz. 1. art. 2.

³⁴ Tamże, art. 4.

³⁵ Fédération Internationale de Football Association, *FIFA Statutes. Regulations Governing the Application of the Statutes Standing Orders of the Congress*. Wersja maj 2008. art. 2.

³⁶ Tamże, art. 4.

nych (IAAF). W statucie znajduje się zachęta do aktywnego uprawiania sportu, który nie dyskryminuje ludzi ze względu na rasę, płęć, wyznanie czy poglądy polityczne. IAAF zapewnia także, że jej celem jest promowanie idei fair play oraz zwalczanie niedozwolonego dopingu³⁷.

3. Agresja a fair play

Wiemy już czym jest agresja i fair play. Dochodzimy więc do kluczowego pytania czy agresja jest zaprzeczeniem idei fair play czy elementem, który jest nierozzerwalnie związany ze sportową rywalizacją. Patrząc na problem w świetle przywołanych wcześniej wyjaśnień terminu fair play, stajemy przed pewnym dylematem. O ile w *Karcie Olimpijskiej MKOl czy Manifeście sportowym CIEPS-ICSPE* znajdujemy stwierdzenia nakazujące wyeliminowanie ze sportowej rywalizacji przemocy, którą można łączyć z agresją, to jak zauważa Z. Krawczyk fair play nie oznacza rezygnacji z agresji, a jedynie minimalizację cierpień przeciwnika³⁸. Inne wyjaśnienia terminu idą jeszcze dalej i agresją oraz przemocą niemal się nie zajmują. Fair play rozumieją zaś jako przestrzeganie reguł gry, odrzucenie oszustwa oraz nie wykorzystywanie przewagi losowej, która może spowodować nierówność szans w rywalizacji. Czy pewne formy agresji nie pozostają więc w zgodzie z ideą fair play?

Kluczowe jest tu zwrócenie uwagi na kilka ważnych rzeczy. Przede wszystkim trzeba odróżnić agresję od przemocy. Ta druga zakłada narzucenie komuś swojej woli, wymuszenie czegoś na nim za pomocą siły³⁹. Jak zostało już wykazane na początku pracy, agresja może być rozumiana na wiele sposobów i nie zawsze jest tożsama z przemocą.

³⁷ International Association of Athletics Federations, *Constitution*, 2007, art. 3.

³⁸ Z. Krawczyk, *Sport w zmieniającym się...*, s. 56.

³⁹ <http://sjp.pwn.pl/lista.php?co=przemoc> (dostępne: styczeń 2011 r.)

Należy też zwrócić uwagę na rozróżnienie sportu kontaktowego, który niejako w swoich założeniach zakłada agresję, która może być następstwem kontaktów między sportowcami, od sportu niekontaktowego. W tym drugim same przepisy regulujące grę uniemożliwiają kontakt rywalizujących ze sobą sportowców. Oczywiście do aktów agresji może dochodzić także i w sportach niekontaktowych. Najczęściej jest to jednak agresja werbalna (okrzyki, przekleństwa, złorzeczenia) lub agresja przyjmująca wymiar symboliczny, gdy atakowany nie jest człowiek a sprzęt sportowy (rzucanie raketą tenisową o kort w tenisie).

W sportach kontaktowych, gdzie rywalizacja toczy się bark w bark, nie da się uniknąć kontaktów między sportowcami, a co za tym idzie agresji. W takiej sytuacji ważne jest jednak rozróżnienie pomiędzy gwałtownymi lecz zgodnymi z prawem zachowaniami a aktami mściwej przemocy. Faul ucieka się do przemocy skrycie i złośliwie. Jego celem jest zawsze jednostka a nie grupa⁴⁰. Jednak w sporcie agresja nie zawsze oznacza chęć wyrządzenia drugiej osobie szkody.

Jak zauważa T. Rychta agresja tkwi w istocie sportów kontaktowych i jest regulowana przez ich przepisy. Nie zawsze ma też na celu szkodzenie rywalowi i zadawanie mu cierpienia. Agresja jest więc dopuszczalna w granicach wyznaczonych przez zasady, „które działają jak kontrakt w dążeniu do agresji między osobami dorosłymi⁴¹”. Jak zostało zauważone już wcześniej fair play zakłada także bezwzględne przestrzeganie przepisów danej gry. Jeżeli zaś zasady gry dopuszczają pewne formy agresji to dochodzimy do wniosku, że w niektórych przypadkach agresja nie jest automatycznym przekreśleniem idei fair play. Co więcej posługując się usankcjonowaną formą agresji, nie przekraczamy przepisów, czyli przestrzegamy jednego z założeń zasady fair play.

⁴⁰ T. Rychta, *Agresja w sporcie – kontrowersje metodologiczne i aplikacyjne*, w: J. Supiński (red), *Agresja a kultura fizyczna*, Wydawnictwo Akademii Wychowania Fizycznego we Wrocławiu, 2005, s. 13.

⁴¹ Tamże. s. 13.

Taki pogląd znajduje swoje potwierdzenie w przepisach regulujących zasady gry poszczególnych sportów kontaktowych. W opublikowanych przez Polski Związek Piłki Nożnej *Zasadach gry w piłkę nożną* znajdują się przepisy wskazujące, kiedy gra agresywna jest dopuszczalna. I tak „przeciwnika znajdującego się w zasięgu gry i mającego kontrolę nad piłką można w zamiarze zagrania piłki atakować barkiem w bark. W momencie ataku atakujący i atakowany muszą posiadać kontakt z ziemią (podłożem).⁴²” Dozwolone jest także aby „przeciwnika znajdującego się w zasięgu gry, który przeszkadzając zasłania piłkę, (...) w zamiarze jej zagrania atakować barkiem w plecy (w łopatki), ale nie w kręgosłup.⁴³” Przepisy dopuszczają także zdobycie bramki w wyniku agresywnej postawy. Wszystko dlatego, że „bramkarz znajdujący się pomiędzy słupkami bramkowymi i trzymający piłkę w rękach może być w sposób prawidłowy (barkiem w bark) wepchnięty z piłką do bramki, byle nie było to dokonane gwałtownie lub niebezpiecznie.⁴⁴”

Podobnie sytuacja wygląda w innych sportach kontaktowych. W przepisach gry w rugby zabronione jest szarżowanie przeciwnika przedwcześnie, z opóźnieniem lub w sposób niebezpieczny. Nie można też szarżować (lub próbować szarżyć) przeciwnika powyżej linii barku.⁴⁵ Zgodna z przepisami jest jednak szarża, czyli sytuacja, „gdy posiadający piłkę zawodnik jest trzymany przez jednego lub więcej przeciwników i zostaje przewrócony na ziemię⁴⁶”, która jest wykonana w odpowiednim czasie i rywal nie jest atakowany powyżej linii barku.

⁴² Polski Związek Piłki Nożnej, *Zasady gry w piłkę nożną*, http://www.pzpn.pl/zasady_gry_w_pilke.php. Art. 12. § 15. (dostępne: styczeń 2011)

⁴³ Tamże. Art. 12. § 16.

⁴⁴ Tamże. Art. 12. § 20.

⁴⁵ Polski Związek Rugby, *Przepisy gry w rugby*, Warszawa, <http://www.pzrugby.pl/przepisy.html>, Przepis 10.4. § e, (dostępne: maj 2010)

⁴⁶ Tamże. Przepis 15.

Szarża dopuszczalna w rugby, jest zabroniona za to w grze w koszykówkę⁴⁷. Przepisy gry w koszykówkę dobrze pokazują istotę sportów kontaktowych i występującej w nich agresji. Przepis mówiący, że „dotykание przeciwnika ręką(ami) niekoniecznie jest, samo w sobie, naruszeniem przepisów. Sędziowie muszą zdecydować czy zawodnik powodujący kontakt osiągnął niezasłużoną korzyść⁴⁸” pokazuje nam, że w sporcie może występować także agresja, której celem nie jest przemoc.

Zapoznając się z regułami gier, które dopuszczają wykorzystywanie agresji, doszliśmy do chwili, w której konieczne staje się zróżnicowanie agresji w sporcie. Tak jak rodzaje agresji wymieniali Buss i Berkovitz, tak samo badacze sportu zwracają uwagę, że nie każde agresywne zachowanie na boisku, hali czy korcie jest takie same.

Agresja w sporcie może, więc wyrażać normalne i pozytywne zachowanie adaptacyjne, bliskie niedestrukcyjnej agresji lub asertywności. Takie zachowanie w sporcie często jest zaś odbierane jako wysokokierunkowa aktywność fizyczna i psychiczna.⁴⁹

W sporcie agresja może być także postrzegana jako „śmiałe i energetyczne dążenie do określonego celu⁵⁰”. Wszystko dlatego, że agresja może być rozumiana dwojako. Jako agresja instrumentalna, czyli środek do osiągnięcia celu oraz agresja reaktywna, gdy agresja jest celem samym w sobie.⁵¹

Jeszcze inny pogląd na agresję w sporcie przedstawia J. Thirer. Uważa on, że trzeba rozróżnić agresję niedestrukcyjną od jej gniewnego odpowiednika. Ta pierwsza utożsamiana jest z asertywnością.

⁴⁷ Polski Związek Koszykówki, *Oficjalne przepisy gry w koszykówkę 2008*, http://www.pzkosz.pl/d/documents/przepisy_gry_2008.pdf Przepis 6 – faule. art. 34.1.1. (dostępne: styczeń 2011)

⁴⁸ Tamże. Przepis 6 – faule. art. 33.10.

⁴⁹ T. Rychta, *Agresja w sporcie...*, s. 12.

⁵⁰ B.F. Husman, J.M. Silva III, *Aggression in Sport: Definitional and Theoretical Considerations*, w: J. M. Silva III, R.S. Weinberg (red.), *Psychological Foundations of Sport*, Human Kinetic, Champaign, 1984.

⁵¹ Tamże.

Charakteryzuje się zaś niegniewnością, samoobroną i nastawieniem na osiągnięcie zamierzonych celów. Agresja gniewna wyraża się natomiast w destruktywności, złości, szkodzeniu, nienawiści, zemście i wściekłości; zawiera intencję szkodzenia lub wykazywania wyższości⁵².

Niektórzy badacze tematu powołują się na poglądy psychologów sportu, zdaniem których ujęta w rygory przepisów agresja jest głównym źródłem podniecenia, przyjemności i satysfakcji samych zawodników. Jako taka staje się też głównym motywem uczestnictwa w sporcie⁵³. Pozwala to na stwierdzenie, że agresja, pojawiająca się w niektórych dyscyplinach sportu ze szczególnym wskazaniem na sporty kontaktowe, jest ważnym elementem ich istoty. Ta sprowadza się zaś do dobrowolnej umowy obu stron, które godzą się na dopuszczenie pewnych przejawów agresji. Jej celem nie może być jednak poniżenie rywala, zadanie mu bólu czy odarcie go z człowieczeństwa. Ma za to zapewnić emocjonującą i widowiskową grę, która daje i sportowcom, i kibicom satysfakcję oraz radość. Dopiero wyjście poza przepisy sankcjonujące agresję, powoduje, że gra staje się sprzeczna z zasadami fair play.

Wychodząc od przedstawionego powyżej rozumienia agresji w sporcie, można dojść do wniosku, że całkowite wyrzucenie jej ze sportu nie wydaje się dobrym rozwiązaniem. Gdyby z przepisów gry np. w piłkę nożną lub rugby wykreślić zasady regulujące i dopuszczające pewne zachowania agresywne, dyscypliny te zostałyby odcięte od swoich podstawowych założeń i straciłyby rację bytu. Stałyby się tylko ugrzecznioną namiastką zmagañ.

Zakończenie

W oparciu o przytoczone powyżej poglądy, nie można uznać, że agresja zawsze staje w sprzeczności do zasad fair play. Sport od

⁵² J. Thirer, *Aggression*, w: R. N. Singer, M. Murphey, L.K. Tennat, (red.) *Handbook of Research on Sport Psychology*, Macmillan, New York, 1993.

⁵³ T. Rychta, *Agresja w sporcie...*, s. 14.

swoich początków zakładał rywalizację. Jej celem jest wygrana, do której można dążyć także ścieżką agresji. Kluczowe jest tu jednak usankcjonowanie form i przejawów agresji dopuszczalnych w poszczególnych dyscyplinach sportowych. Dążenie do wygranej nie może oznaczać przyzwolenia na wszelkie przejawy agresji. Mogłoby to doprowadzić do jej skrajnie niebezpiecznych dla zdrowia i życia sportowców przejawów.

Każda dyscyplina sportowa ma specyficzne dla siebie uwarunkowania. Niektóre z zachowań dopuszczalnych podczas meczu rugby, na boisku piłkarskim zakończyłyby się pokazaniem czerwonej kartki. Zasady gry powinny respektować ducha poszczególnych dyscyplin sportu i pilnować by niewłaściwe przejawy agresji nie uczyniły ze sportu wojny.

Streszczenie

Niniejsza publikacja stara się odpowiedzieć na pytanie czy agresja w sporcie automatycznie stoi w opozycji do idei fair play. Po dogłębnym wyjaśnieniu znaczenia terminów agresja i fair play ukazane zostało, że niektóre przejawy agresji są dopuszczalne w sporcie. Taka agresja nie może jednak mieć na celu wyrządzenie krzywdy innym ani sobie. Zasady gry poszczególnych dyscyplin sportu zezwalają na pewne wykorzystanie agresji. Ponieważ fair play zakłada przestrzeganie przepisów gry, agresja, która jest przez nie dopuszczalna, nie stanowi złamania zasad fair play. Całkowite wykluczenie agresji ze sportu mogłoby więc doprowadzić do odcięcia niektórych dyscyplin od ich założeń. Dlatego agresja musi być regulowana przez przepisy gry, tak by nie łamała zasady fair play.

ZUSAMMENFASSUNG

In dieser Publikation versucht man die Frage zu beantworten, ob die Aggression im Sport im Widerspruch zur Idee des Fairplays

steht. Nach einer gründlichen Bedeutungserläuterung der Termini Aggression und Fairplay wurde dargestellt, dass einige Aggressionssanzeichen im Sport zulässig sind. Das Ziel einer solchen Aggression kann aber weder andere Menschen noch sich selbst schädigen. Spielprinzipien von einzelnen Sportdisziplinen lassen eine gewisse Aggression ausnutzen. Da das Fairplay das Beachten der Spielvorschriften annimmt, bildet die Aggression, die von ihnen zulässig ist, kein Missachten der Fairplay-Prinzipien. Das völlige Aggressionssausschließen aus Sport könnte also zur Distanzierung mancher Disziplinen von ihren Annahmen beitragen. Deswegen müssen Spielvorschriften die Aggression so regeln, dass sie das Fairplay-Prinzip nicht missachtet.

Thumaczenie: Sebastian Tasakowski